

Deiliskráning í Heimafjalli / Stafafellsfjöllum

í landi Stafafells og Brekku vegna nýs skipulags frístundalóða



Stefán Ólafsson



**Fornleifastofnun Íslands ses
FS501-12131**

Ljósmynd á forsiðu er af beitarhúsum SF-007:101

©2012

FORNLEIFASTOFNUN ÍSLANDS SES

BÁRUGÖTU 3

101 REYKJAVÍK

SÍMI: 551 1033

FAX: 551 1047

NETFANG: fsi@instarch.is

www.instarch.is

Efnisyfirlit

1. Inngangur.....	4
2. Löggjöf um minjavernd.....	4
3. Aðferðir við minjaskrá.....	6
4. Fornleifar innan deiliskipulagsreits.....	9
5. Niðurstöður fornleifaúttektar innan deiliskipulagsreits.....	18
Heimildir.....	20
Viðauki I. Hnitaskrá.....	21
Viðauki II. kort.....	22

1. Inngangur

Jarðeigendur að Stafafelli og Brekku hafa á síðastliðnum áratugum leigt út land undir sumarhús í svokölluðu Heimaþjalli. Árið 2008 voru sett ný lög á Alþingi um frístundabyggð, kemur fram í þessum lögum að frístundalóðir skuli vera minni en tveir hektarar og ekki leigðir skemur en 20 ár í senn. Í lögnum kemur einnig fram ákvæði um hvernig leigusamningum skuli háttað á milli leiguliða og landeiganda og um sameiginlegar skyldur leiguliða séu þeir fleiri en fimm.¹ Í kjölfarið á þessum lögum voru leigulóðirnar í Heimaþjalli stækkaðar en einnig er stefnt að því

að fjölga leigulóðum og er samhlíða þessu unnið að nýju deiliskipulagi fyrir svæðið. Í tengslum við þessar framkvæmdir leituðu jarðeigendur á Stafafelli og Brekku til Fornleifastofnunar Íslands í lok sumars 2012 og fóru þess á leit að stofnunin ynni deiliskráningu á umræddu sumarhúsalandi í Heimaþjalli. Fornleifastofnun hafði safnað saman heimildum um svæðið að hluta, en heimildaskráningu var



Staðsetning Stafafells í Lóni er hér sýnd með rauðum punkti

lokið áður en lagt var af stað á vettvang. Vettvangsskráning var gerð dagana 24 - 27. september 2012 og unnin af Stefáni Ólafssyni fornleifafræðingi en Elín Ósk Hreiðarsdóttir sá um heimildaúttekt. Kortagrunnar og loftljósmyndir sem birtast aftast í þessari skýrslu eru fengnar hjá Steinsholti sf sem sér um hönnun deiliskipulags á skráningarsvæðinu.

2. Löggjöf um minjavernd

Hátt á aðra öld er liðið síðan skráning fornleifa hófst á Íslandi en þó er enn langt í land að til sé heildstæð skrá um fornleifar á Íslandi. Á síðustu áratugum 19. aldar voru margir minjastaðir kannaðir á vegum Hins íslenzka fornleifafélags, einkum og sérilagi staðir sem á einn eða annan hátt tengdust fornsögum og sögu þjóðveldisins. Eftir aldamótin dró úr fornleifakönnun á vegum félagsins og var þráðurinn ekki tekinn upp að nýju fyrr en um og eftir 1980.

Skoðanir manna á því hvað teljast fornleifar hafa breyst mikið á þessum tíma. Byggingar sem voru hversdaglegar fyrir hundrað árum síðan eru nú orðnar minjar um horfna lífshætti. Skilningur hefur vaknað á nauðsyn þess að skrá upplýsingar um slíkar minjar og vernda þær fáu sem eftir eru fyrir komandi kynslóðir. Nauðsynlegra

¹ Lög nr. 75 11. júní 2008

upplýsinga um gerð og ástand fornleifa er aðeins hægt að afla með vettvangsathugun, og við það er venjulega átt með hugtakinu fornleifaskráning.

Skráningin sem hér er til umfjöllunar fellur undir deiliskráningu sem er nákvæmari útfærsla á aðalskráningu. Deiliskráning er yfirleitt aðeins gerð þar sem unnið er að deiliskipulagi eða umhverfismati. Í deiliskráningu þarf fornleifafræðingur að geta fullvissað sig um að allar fornleifar á afmörkuðu svæði hafi verið færðar á skrá. Þar af leiðandi er venjan að gaumgæfa mjög vel þau svæði þar sem framkvæmdir standa fyrir dyrum. Á undanförnum árum hafa verið gerðar breytingar á löggjöf um verndun fornleifa og hefur eftirlit með framkvæmd laganna verið aukið. Fornleifaskráning er bundin skipulagsgerð í þjóðminjalögum (nr. 107/2001) en þar segir:

10. gr.: „Fornleifum má enginn, hvorki landeigandi, ábúandi né nokkur annar, spilla, granda né breyta, ekki heldur hylja þær, laga né aflaga né úr stað flytja nema með leyfi Fornleifaverndar ríkisins.“

13. gr.: „Nú finnast fornleifar sem áður voru ókunnar og skal finnandi þá skýra Fornleifavernd ríkisins frá fundinum svo fljótt sem unnt er. Sama skylda hvílir á landeiganda og ábúanda er þeir fá vitneskju um fundinn. Ef fornleifar finnast við framkvæmd verks skal sá sem fyrir því stendur stöðva framkvæmd uns fengin er ákvörðun Fornleifaverndar ríkisins um hvort verki megi fram halda og með hvaða skilmálum.“

Mat á áhrifum skipulags á fornleifar gerir kröfur um fjölþætta athugun á heimildum og vettvangsrannsókn, enda er skilgreining á fornleifum í þjóðminjalögum víðtæk. Til fornleifa teljast hvers kyns leifar fornra mannvirkja og annarra staðbundinna minja sem menn hafa gert eða mannaverk eru á, svo sem:

- a. búsetulandslag, byggðaleifar, bæjarstæði og bæjarleifar ásamt tilheyrandi mannvirkjum og öskuhaugum, húsaleifar hvers kyns, svo sem kirkna, bænahúsa, klaustra og búða, leifar af verbúðum, naustum, verslunarstöðum og byggðaleifar í hellum og skútum;
- b. vinnustaðir þar sem aflað var fanga, svo sem leifar af seljum, verstöðvum, bóllum, mógröfum, kolagröfum og rauðablæstri;
- c. gömul tún- og akurgerði, áveitumannvirki og leifar eftir veiðar til sjávar og sveita;
- d. gamlir vegir, stíflur, brýr, vatnsvöð, varir, hafnir og bátalægi, slippir, ferjustaðir, kláfar, vörður og vitar og önnur vega- og siglingamerki ásamt kennileitum þeirra;
- e. virki og skansar og önnur varnarmannvirki;
- f. gamlir þingstaðir, meintir hörgar, hof og vé, brunnar, uppsprettur, álagablettir og aðrir staðir og kennileiti sem tengjast siðum, venjum, þjóðtrú eða þjóðsagnahefð;
- g. áletranir, myndir eða önnur verksummerki af manna völdum í hellum eða skútum, á klettum, klöppum eða jarðföstum steinum og minningarmörk í kirkjugörðum;
- h. haugar, dysjar og aðrir greftrunarstaðir úr heiðnum eða kristnum sið;
- i. skipsflök eða hlutar úr þeim.

Minjar 100 ára og eldri teljast til fornleifa, en heimilt er þó að friðlýsa yngri minjar. Það er skýrt af þessari skilgreiningu að fornleifar eru ekki aðeins öll mannvirki heldur einnig staðir sem á einn eða annan hátt tengjast menningu og atvinnuvegum, hvort heldur sem er vöð eða álagablettir. Þessari skilgreiningu er fylgt við hefðbundna fornleifaskráningu. Ef nauðsynlegt er talið að spilla fornleifum eða hylja þær, þarf að leita heimildar Fornleifaverndar ríkisins.

3. Aðferðir við fornleifaskráningu

Á því svæði sem var til úttektar er gert ráð fyrir 78 frístundalóðum á 220 hektara svæði sem er austan Jökulsár á Lóni og nær frá Hvannagili og langleiðina að Suðurlandsvegi.²

Deiliskipulaginu er skipt í vestur- og austurhluta. Innan vesturhluta eru 58 frístundalóðir merktar númerum frá 14 – 40c en á austurhluta eru 20 frístundalóðir merktar númerum frá 1 – 13a.³

Landsháttum á vesturhluta skráningarsvæðisins má skipta í tvennt. Vestast eru flatir malaraurar sem í daglegu tali kallast Víður. Austan við Víður eru Vötnin og Skjólin, landsvæði sem einkennast af holtum og klettarönum. Þar eru sund og hvammar þéttvaxin kjarrgróðri. Austurhluti skráningarsvæðisins einkennist að stærstum hluta af kjarrgrónu landi sem hallar nokkuð bratt niður að Jökulsá á Lóni. Helstu kennileytin á þessum slóðum er Raftagil sem skilur að Selfjall og Gullaugarfjall og Araselshnúta.

Úttektarsvæðið er utan við heimatún Stafafells og um 1,3km norðvestan við



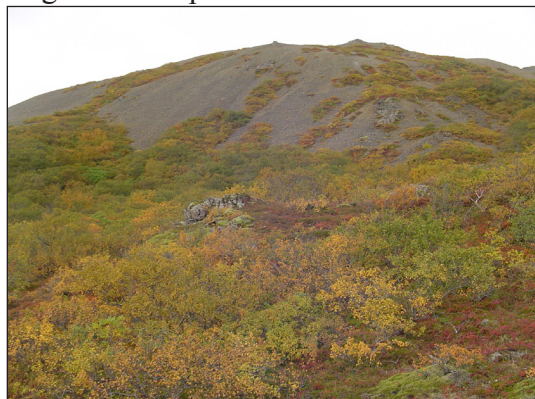
Lítið undirlendi er á skráningarsvæðinu nema þá helst á vesturhluta þess

bæjarhól 001 á Stafafelli. Umrætt svæði hefur sennilega alltaf verið mjög kjarrvaxið og nýtt fyrst og fremst sem beitiland. Á því voru þekktar vísbendingar um nokkrar mannvistarleifar áður en skráning hófst og ber þar fyrst að geta Arasels, en samkvæmt örnefnaskrá Stafafells hefur þar verið um áratugi beitarhús frá Stafafelli og svo eru á svæðinu önnur beitarhús sem talin eru vera frá Smiðjunesi eða Brekku.⁴

Við fornleifaúttektina var gengið um allar sumarhúsalóðirnar í leit að fornleifum. Ástæða þess að þær sumarhúsalóðir sem þegar eru í notkun voru teknar út er sú að þær hafa ekki verið teknar út áður og

margar þeirra eru á þeim stöðum á deiliskipulagssvæðinu þar sem undirlendi er hvað mest og fornleifa var helst að vænta. Á slíku svæði reyndist einmitt Arasel (fornleif SF-007:022) þar sem talsvert af fornleifum leyndist. Auk sumarhúsadalóðanna sjálfra var svæðið umhverfis gengið í leit að fornleifum og því allt svæðið innan deiliskipulagsmarka úttekið. Sérstaklega var lúsleitað upp við klettaveggi ef vera kynni að þar leyndist minjar stekkjja eða rétta og á öðrum stöðum þar sem talið var líklegast að fornleifar kynnu að vera staðsettar.

Þrátt fyrir að allt svæðið væri gengið við úttektina þá ber að taka fram að skráningarsvæðið var kjarrvaxið og illt yfirferðar og því erfitt að leita af sér allan



Hæðir, hólar og hryggir með þröngum sundum og kvosum einkenna skráningarsvæðið, sér í lagi vesturhluta þess. Hæðirnar eru oftast gróðurlausar í kollinn með skriðurunnar hlíðar efst en að neðan tegir kjarrið sig upp eftir þeim

² Stafafellsfjöll í Sveitarfélaginu Hornafirði. Breytt deiliskipulag - austurhluti frístundasvæðis

³ Sjá Stafafellsfjöll í Sveitarfélaginu Hornafirði. Breytt deiliskipulag - vestur- og austurhluti frístundasvæðis

⁴ Örnefnaskrá Stafafells og Brekku, bls. 9 - 10

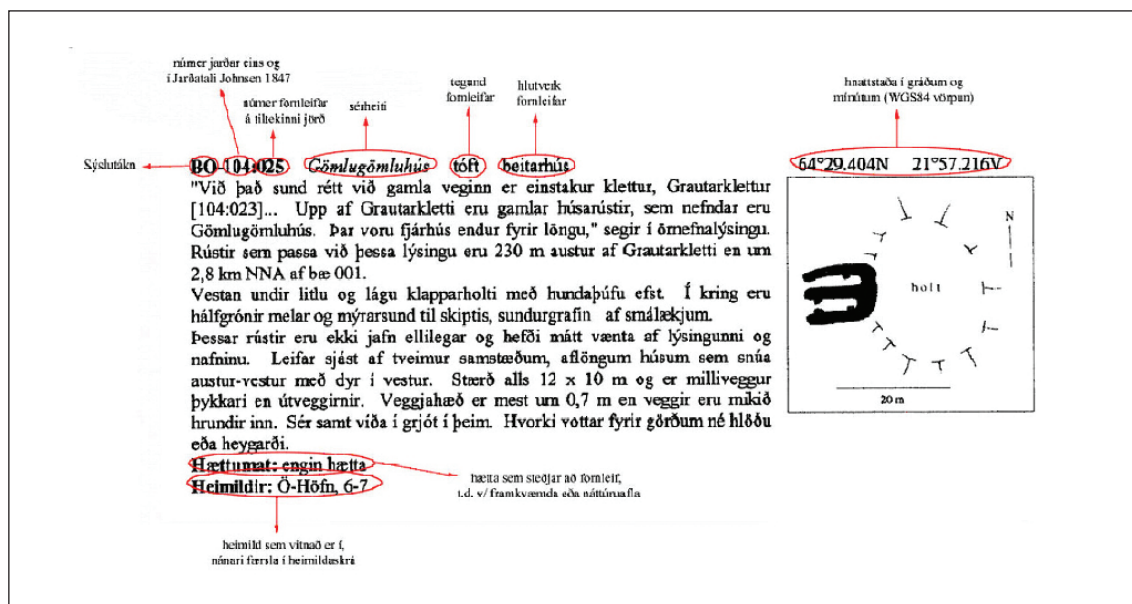
grun. Þetta hamlaði skráningunni nokkuð og ekki er hægt að útiloka að signar eða útflattar fornleifar gætu leynst undir gróðurflækjunni einhvers staðar án þess að þeirra hafi sést greinileg merki á yfirborði. Ef slíkar minjar finnast við framkvæmdir ber að tilkynna þær til Fornleifaverndar Íslands samkvæmt þjóðminjalögum en fjallað var um þau hér í kaflanum á undan.

Í skráningarkerfi Fornleifastofnunar Íslands fær hver fornleif kennitölu sem er samsett úr tveimur bókstöfum og tvískiptri sexstafatölu. Bókstafirnir fremst standa fyrir sýslu, hefur hver sýsla skammstafað heiti (ÁR, SP o.s.frv.), framan við þá skammstöfun kemur þriggja stafa númer sem er fengin úr Jarðatali Johnsens frá 1847 og miðar tölusetning jarðanna við jarðaskiptinguna eins og hún var skráð þá. Skipting jarða um miðja 19. öld ræður ekki aðeins númerum í skránni heldur er miðað við hana þegar ákvarðað er hvaða jörð ákveðnir minjastaðir tilheyra. Síðasti liðurinn í þessari kennitölu er svo önnur þriggjustafa tala sem er hlaupandi númer innan hverrar jarðar og sem hverjum minjastað er gefið. Bæjarhóllinn í Stafafelli fær því kennitöluna SF fyrir Skaftafellssýslu, 007 sem er númer jarðarinnar í Jarðatali Johnsem frá 1847 og svo 001 sem aðgreinir þá fornleif frá öðrum fornleifum sömu jarðar. (dæmi: SF-007:001). Fornleifaskrá hverrar jarðar hefst á stuttu yfirliti yfir skiptingu jarðarinnar, eignarhald hennar og matsverð, og einnig er gefin stutt lýsing á náttúrufari og búskaparaðstæðum og sléttun túna. Þar á eftir kemur listi yfir allar þær fornleifar sem fundust innan hverrar jarðar.

Í skránni fær hver minjastaður eina grein og er framsetning upplýsinganna stöðluð. Í fyrstu línu hverrar greinar eru grunnupplýsingar auðkennisnúmer (kennitalan), sérheiti, tegund, hlutverk og hnatstaða. Á eftir auðkennisnúmeri kemur sérheiti hennar ef eitthvert



Þrátt fyrir að mikill kjarrgróður einkenni skráningarsvæðið hefur þó nokkuð verið gróðursett þar af barrtrjám og er þéttleiki þeirra sumstaðar mjög mikill

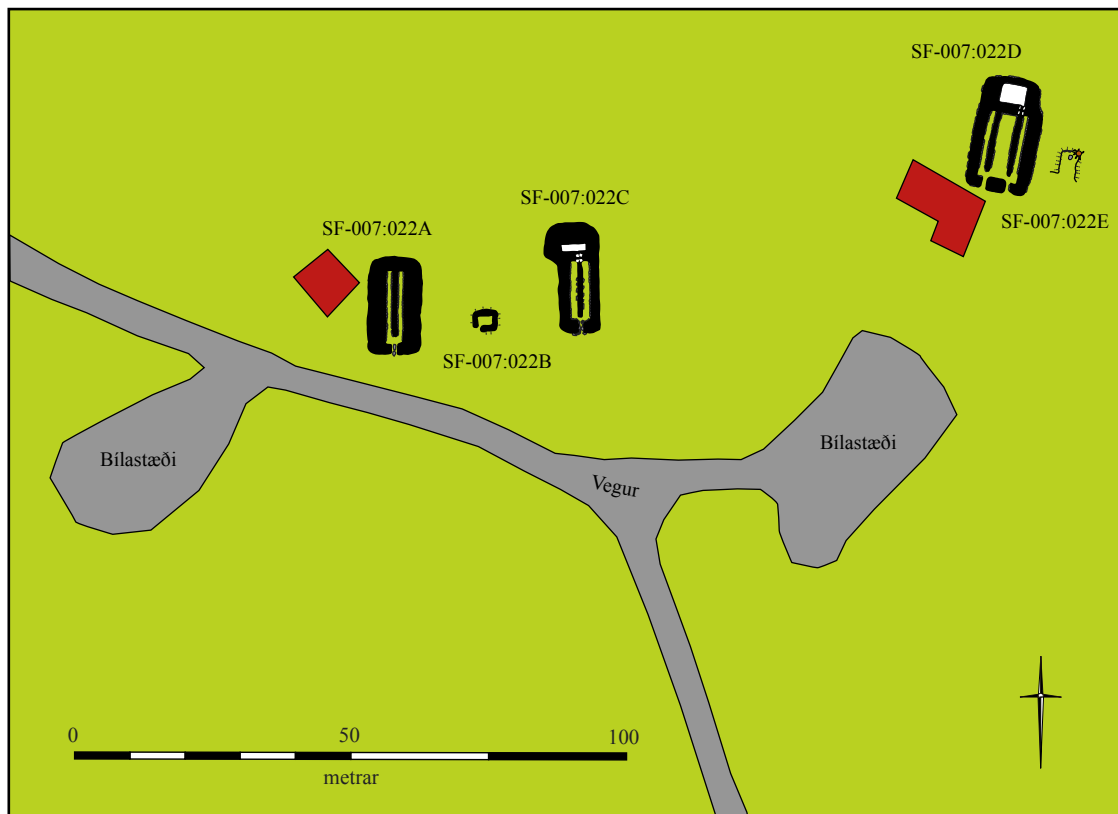


Myndin sýnir framsetningu fornleifaskráningar á dæmigerðum skráningarstað

er og síðan tegund. Með tegundarflokkun er leitast við að skilgreina hvers eðlis fornleifin er, þ.e. hvort um er að ræða mannvirki af einhverju tagi sem enn sést, og þá hverskyns (t.d. tóft, garðlag eða varða), mannvirki sem vitað er um en er horfið (heimild, örnefni) eða fornleif sem ekki hefur verið mannvirki (álagablettur, sögustaður eða nátttröll). Allir fornleifastaðir eru greindir til tegundar en hlutverk þeirra er ekki alltaf hægt að ákvarða. Á eftir hlutverki kemur hnattstaða minjastaðarins í gráðum og mínútum. Mæling hnattstöðu er gerð með GPS staðsetningartækjum (stillingin WGS 84) og er mælt í miðju hvers minjastaðar en lista yfir hnit í landshnitakerfi er einnig að finna aftast í skýrslu. Áætlað frávik frá miðju er oftast ekki meira en 5 metrar að meðaltali. Þar sem getur um „heimild um...“ t.d. útihús, þá er átt við að eingöngu eru til heimildir um staðinn, en minjar hafa ekki fundist á vettvangi við skrásetningu. Í annarri línu hefst lýsing minjastaðar oftast á tilvitnun í fyrirbyggjandi heimildir en síðan er staðsetningu hans lýst. Þar á eftir kemur oft lýsing á aðstæðum og síðast lýsing á mannvirkinu sjálfu ásamt öðrum upplýsingum sem við eiga. Í næstsíðustu línu er lagt mat á þá hættu sem minjastaðurinn kann að vera í. Hættustig eru eftirfarandi: 1) engin hættu, 2) hættu og 3) stórhættu. Við úttekt á minjum innan deiliskipulagsreits var notast við þá vinnureglu að skilgreina allar fundnar minjar innan áhrifasvæðis „í stórhættu vegna framkvæmda“ þó að ljóst sé að sumum af minjunum megi vel hlífa við skemmdum með réttum aðgerðum. Þá er í síðustu línu getið heimilda ef einhverjar eru, oft með skammstöfunum, en úr þeim er leyst í heimildaskrá aftast í skýrslunni.

4. Fornleifar innan deiliskipulagsreits

SF-007:022 Arasel tóftaþyrping beitarhús
64°26.118N 14°53.808V



Uppdrátturinn sýnir afstöðu tófta innbyrðis og við sumarhús sem eru táknud með rauðum lit

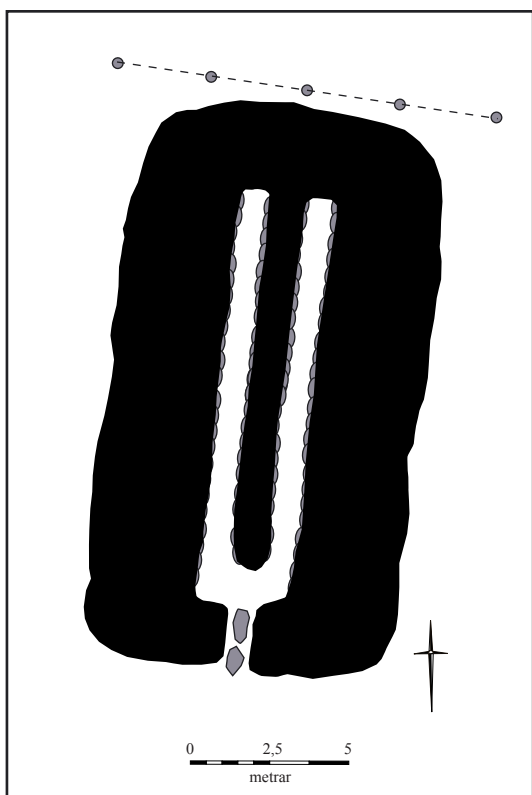
Rétt utan við Raftagil „... er Arasel, en þar voru beitarhús frá Stafafelli um áratugi, en eru nú lögð niður,“ segir í Göngum og réttum. Í örnefnaskrá segir: „Eilíflækur eða Elífsdalslækur kemur þarna niður og heitir þar Arasel, svæðið frá læk og að Raftagili. Enginn veit hver Ari hefur verið, en þarna voru um áratugi beitarhús frá Stafafelli. Þar eru þrjár fjárhústóttir, tvær hlöðutóttir og voru þar hafðir 250 sauðir þegar flest var“. Jón Einarsson sem ólst upp í Brekku í Lóni 1892-97 tók við fjárgæslu á beitarhúsum á Araseli eftir að hann varð vinnumaður á Stafafelli (um aldamótin?) samkvæmt bókinni Göngur og réttir. Arasel er rústaþyrping sem samanstendur af fimm tóftum. Hún er um 2,5 km norðvestan við bæ 001, um 2 km suðaustan við beitarhús 101 og 850-900m norðvestan við Grjótgarð 098. Rústaþyrpingin er öll ofan og norðan við akveg sem liggur að sumarhúsalandi sem er á Viðum og Skjóli og teygir sig upp að Vötnum.

Tóftirnar eru á flatlendi undir nokkuð brattri brekku sem er norðan við tóftirnar. Sunnan við þær tekur við brekka niður að Jökulsá á Lóni. Umhverfis tóftirnar eru sumarhúsalóðir sem þrengja verulega að tóftunum. Girðing liggur þétt við gaff tóftar 022A og tóftir 022D og 022E eru innan sumarhúsalóða og hafa þær báðar verið skemmdar með gróðursetningum barrtrjáa.

Í Araseli eru fjórar tóftir og ein þúst á svæði sem eru um 125x10m að stærð og snýr vestur austur. Innst og vestast er tóft A. Hún er 18x10m stór og snýr norðaustur-

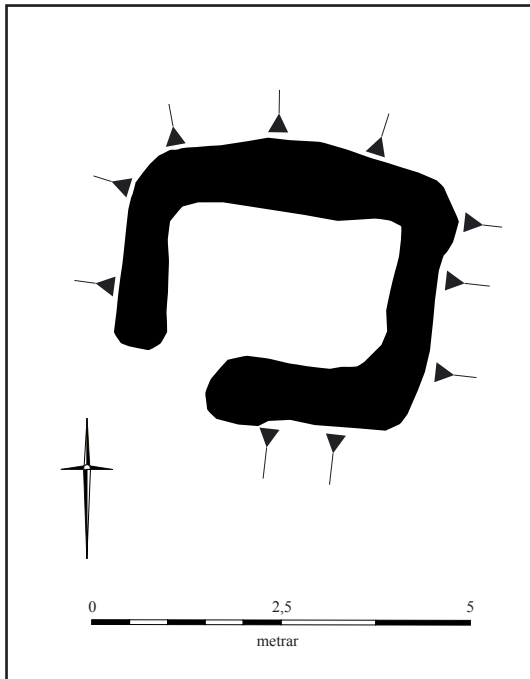


Horft til suðurs yfir Arasel. Á myndinni sjást þrjár tóftir Arasels; SF007:022A lengst til hægri, SF007:022B fyrir miðju og SF007:022C lengst til vinstri



Uppdrátturinn sýnir tóft SF007:022A. Þétt norðan við tóftina er girðing

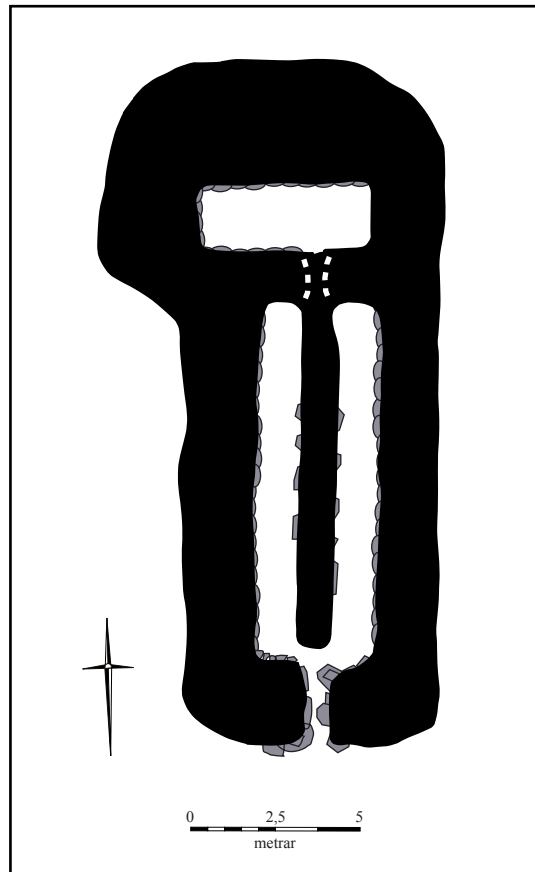
suðvestur. Hún er einföld með garða eftir endilöngu sem er um 1m á breidd og 40-50cm á hæð. Hleðsluhæð veggja er um 130cm, norðausturgaflinn er þó mun lægri en aðrir veggir. Breidd veggja er á bilinu 1-3m. Tóftin er hlaðin úr torfi og grjóti og sást grjóthleðslurnar í innanverðri tóftinni en að utanverðu er hún öll grasi gróin. Op er á tóftinni fyrir miðjum suðvesturgafli og er grjóthrun í opinu. Undir tóftinni virðist vera upphleðsla sem gæti verið um 30-50cm og gefur til kynna að eldri byggingarstig séu undir tóftinni. Fast norðaustan við norðausturgafi tóftarinnar eru girðingarstaurar með vírneti. Tóft 022B er um 10 m austan við tóft 022A. Hún er einföld, um 4x3m að stærð og snýr norðvestur-suðaustur. Hún er um 3x2m að innanmáli. Op er á tóftinni í suðvesturhorni hennar. Vegghleðslur er veigalitlar, 50-60cm á hæð og 60-70cm á breidd og eru þær allar grasi grónar. Engar grjóthleðslur sjást í veggjum en svolítill uppsöfnun jarðvegs er upp að hleðslum að utan. Tóft 022C er um 10



Uppdrátturinn sýnir tóft SF-007:022B

m austan við tóft 022B. Hún er um 20x10m á stærð og snýr norðaustur-suðvestur. Tóftin er tvískipt, skiptist í fjárhús og hlöðu. Hlaðan er 5x2m að innanmáli og snýr norðvestur-suðaustur og fjárhúsin sem eru suðvestan við hlöðuna eru 11x3m að innanmáli og snúa norðaustur-suðvestur. Eftir endilöngum fjárhúsunum liggur garði sem er tæplega 1m á breidd og 30-50 cm á hæð. Op er á milli fjárhúsa og hlöðu, ofan við garðann, í veggnum sem skilur að hólfin. Veggheðslur eru um 120cm á hæð og milli 1-3m á breidd. Veggir eru úr torfi og grjóti og má telja um fjögur umför af hleðslu. Grjóthleðslurnar eru greinilegar að innanverðu en að utanverðu eru veggir grasigrónir. Undir tóftinni er þó nokkur uppsöfnun, allt að 1 m há sem ætla má að séu ummerki eldri byggingastiga. Tóft 022D er um 70m austan við tóft 022C.

Hún er tvískipt og skiptist í fjárhús og hlöðu. Tóftin er 21x12m að stærð og snýr suðvestur-norðaustur. Í norðausturenda hennar er hlaðan. Hún er 5x4m að innanmáli og snýr norðvestur-suðaustur. Fjárhúsin eru 12x7m að innanmáli og eru tveir samhliða garðar í þeim eftir endilöngu. Tvö op eru á suðvesturgaffli tóftarinnar út frá báðum gördum en einnig má greina hvilt í veggnum milli hlöðunnar og fjárhúsanna, fyrir ofan syðri (eystri) garðann þar sem líklega hefur verið gengt á milli hólfa. Hleðsluhæð veggja er um



Uppdrátturinn sýnir tóft SF-007:022C



Tóft SF-007:022D, horft til norðurs. Sumarhúsið stendur mjög þétt upp við tóftina.

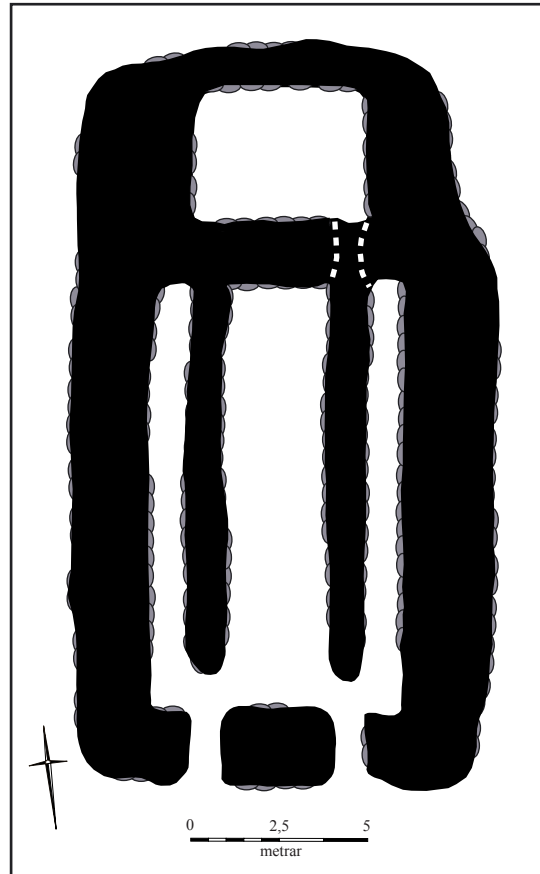


Alls hafa nú barrtré verið gróðursett í tóft SF-007:022D og þar af tvö í sitt hvorn garðann

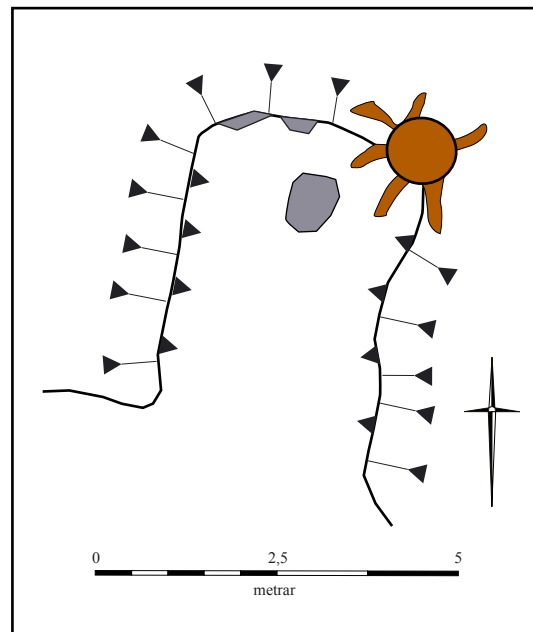
150cm og breidd á bilinu 1-3m. Mest má telja um níu umför af hleðslu en að jafnaði er um fjögur til fimm umför. Garðarnir eru um 1m á breidd og um 50cm á hæð. Tóftin er hlaðin úr torfi og grjóti og sjást grjóthleðslur í bæði ytra og innra byrði veggja. Upphleðsla undir tóftinni er mjög aflíðandi en gæti verið um 1m og ber sennilega vitni um eldri byggingastig. Barrtré hafa verið gróðursett umhverfis og inn í tóftina. Samtals standa níu tré inn í tóftinni og þar af eru tvö í sitt hvorum garðanum. Þúst 022E er um 5m austan við tóft 022D. Þetta er lítil þúst sem gæti hafa verið lítil og einföld tóft, niðurgrafin. Hún er um 3x4m að innanmáli og snýr norðaustur-suðvestur. Vart er hægt að greina nokkurt ytrabyrði veggja þar sem þústin er nær algjörlega niðurgrafin og búið að gróðursetja tré á alla kanta. Veggir, mældir innanfrá, eru



Tóft SF-007:022E, horft til norðausturs



Uppdráttur af tóft SF-007:022D



Uppdrátturinn sýnir þúst SF-007:022E, í norðausturhorni þústarinnar er höggvinn trjástofn sem hér er sýndur með brúnum lit

um 30cm á hæð. Það má hugsanlega greina grjóthleðslu í norðausturgafninum en það er óljóst því mikið er búið að gróðursetja af barrtrjám í þessa þúst og því erfitt að greina hana.

Hættumat: stórhætta, vegna trjáræktar

Heimildir:GR I, 51 og Ö-Stafafell og Brekka, 10

SF-007:096 *Illagata* heimild um leið

64°25.550N 14°52.974V

„Skammt fyrir innan brúna á Jökulsá er klettur úti í ánni, sem Stapi heitir, en er nú mjög eyddur. Þá kemur Illagata, grýtt mjög, og er talið að þar liggi undir átján draugar,“ segir í örnefnaskrá. Illagata mun hafa verið á svipuðum slóðum og núverandi akvegur sem liggur undir Brekkunni og að sumarhúsabyggð hjá Víðum og Skjólum.

Leiðin liggur um þröngt undirlendi neðan undir Brekku og Brekkubrúnum sem liggja til suðvesturs niður að Jökulsá á Lóni.

Ekkert sést til fornleifa. Væntanlega hefur núverandi akvegur verið lagður yfir gömlu götuna.

Hættumat: hætta

Heimildir:Ö-Stafafell og Brekka, 9

SF-007:097 *Breiðumýrarsnið* heimild um leið

64°25.764N 14°53.123V

„Þar heitir Breiðumýrarsnið, þar var heybandsvegur ofan af Breiðumýri þegar þar var heyjað,“ segir í örnefnaskrá. Sigurður Ólafsson, heimildarmaður kannaðist ekki við þennan heybandsveg en áleit út frá örnefnum að hann gæti hafa legið ofan af Brekkubrúnum einhvers staðar nálægt Grjótgarði. Hnitið var tekið þétt austan við Grjótgarð um 1,6km norðvestan við bæjarhól 001 og um 600m suðaustan við Eilífshelli 100.

Bratt kjarrlendi undir Brekkubrúnum, hallar land til suðvesturs niður að Jökulsá á Lóni.

Ekki fundust nein ummerki eftir þessa leið. Sá staður sem skráður var (þar sem heimildamaður benti á) er reyndar talsverður bratti og er jafnvel allt eins líklegt að gatan hafi legið skáhallt niður hjá Araselshnútu og þaðan í áttina að Grjótgarði og þá niður á Illugötu 096. Ummerki um leiðina fundust hins vegar á hvorugum staðnum.

Hættumat: engin hætta

Heimildir:Ö-Stafafell og Brekka, 9

SF-007:098 varða óþekkt

64°26.842N 14°56.226V

Varða er suðaustan undir Hvannagilshnútu, um 300m norðvestan við beitarhús 101.

Varðan er á mosagrónu klapparholti með þunna gróðurhulu.

Varðan er um 50x50cm að stærð og um 40cm á hæð. Henni virðist hafa verið hrúað upp í flýti, mögulega 3 umför. Ekkert er vitað í hvaða tilgangi hún var hlaðin eða til hvers og óvíst er hvort hún sé nógu forn til að teljast til fornleifa í laganna skilningi.

Hættumat: engin hætta



Varða SF-007:098, horft til suð-suðvesturs

SF-007:099 Skágata gata leið

64°25.651N 14°53.084V

„Þar heitir Grjótgarður. Þar fyrir neðan heitir Skágata, var þar oft riðið út á sandinn



Skágata SF-007:099, horft til suðvesturs

þegar áin féll ekki undir götuna,” segir í örnefnaskrá. Skágata er suðvestan við veg sem liggur að sumarhúsabyggð á Víðum og í Skjólum. Skágata lá frá Illugötu 096 niður á sanda Jökulsár á Lóni.

Gatan liggur um gróið kjarrlendi á bökkum Jökulsár á Lóni.

Gatan virðist lítið eitt upphlaðin með malaráburði. Hún er um 40m löng og um 3m á breidd.

Hættumat: hættu, vegna vegagerðar

Heimildir:Ö-Stafafell og Brekka, 9

SF-007:100 Eilífshellir hellir fjárskýli

64°26.019N 14°53.576V

„Innan við Arasels-Hnútu er Eilífshellir, allstór en lágur og dimmur. Þar var hýst fé á fyrri árum og segir sögn að eitt sinn hafi kafnað þar 300 fjár, þegar fennt hafði fyrir munnann,“ segir í örnefnaskrá. Eilífshellir er um 50m norðan vegar sem liggur inn að



Eilífshellir SF-007:100, horft til norðausturs

sumarhúsabyggð á Víðum og í Skjólum, um 2,2km norðvestan við bæ 001 og um 300m suðaustan við Arasel 022.

Hellirinn er sunnan undir gróinni klettaborg og hallar landi til suðvesturs. Austan við hellisopið er malarskriða en sunnan við það er grösug brekka sem liggur niður að Jökulsá á Lóni.

Hellirinn er 8-10m á lengd og breidd og er lofthæðin mest um 1 m en víða lægri. Að ofan er hellisopið rúmlega 1 m á breidd en það þrengist niður og neðst er það varla mikið meira en 50cm. Hellisgólfið virkar slétt en sennilega er mikið tað á því og því

gæti upphafleg lofthæð hafa verið meiri. Ekki var hægt að sjá neinar hleðslur við eða í hellinum.

Hættumat: hættu, vegna framkvæmda

Heimildir:Ö-Stafafell og Brekka, 10

SF-007:101 tóftaþyrping beitarhús

64°26.745N 14°55.880V

„Þar innan við Vötnin voru beitarhús frá Smiðjunesi og Brekku og sjást ennþá tættur tvær, þar upp af er Hvannagilshnúta og Hvannagil. Í hvömmunum inn af Vötnum hefur nú verið byggður sumarbústaður frá Höfn (Hörður Júlíusson),“ segir í örnefnaskrá. Sigurður Ólafsson heimildarmaður kannaðist ekki við tóftir á þessum slóðum en benti á garðlag

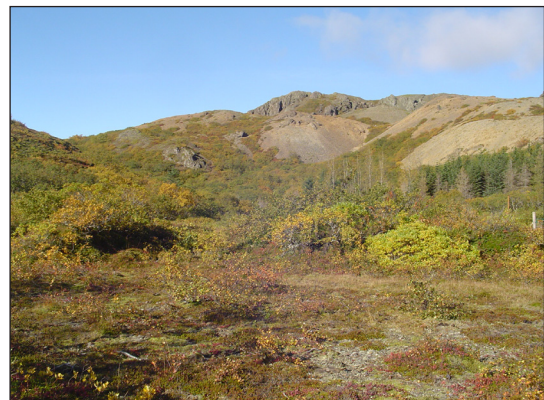


Rústaþyrping SF-007:101, horft til norðurs. Rústaþyrpingin er öll komin á kaf í kjarrgróður og er því orðin mjög illgreinanleg

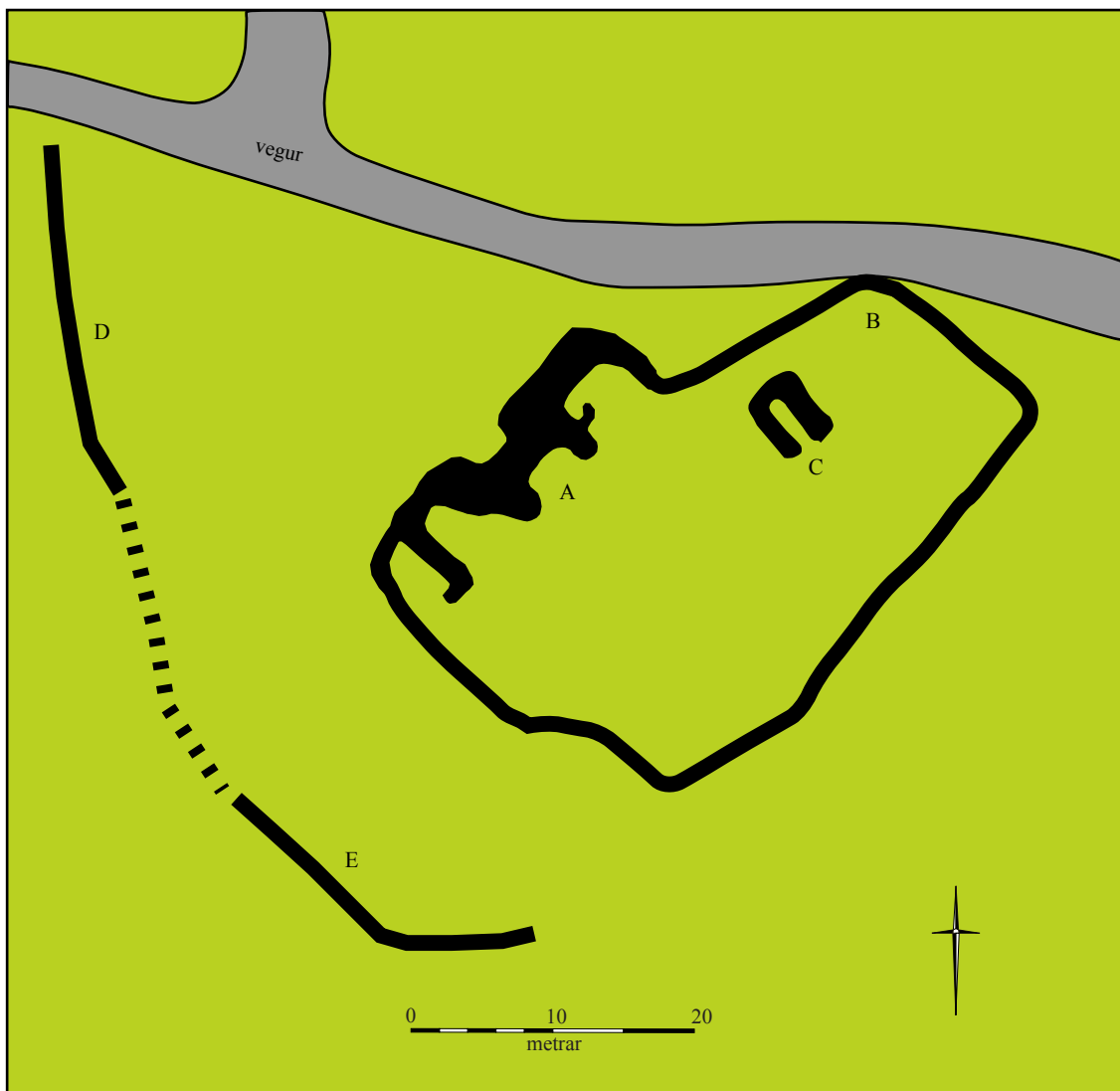
sem gæti hugsanlega átt við lýsingu örnefnaskrár. Tóftaþyrping fannst hins vegar á þessum slóðum og samanstendur hún af tveimur tóftum og tveimur túngörðum. Rústaþyrpingin er um 4,5km norðvestan við bæ 001 og um 2km norðvestan við Arasel 022.

Rústaþyrpingin er á litlu, flötu holti í landi sem einkennist af klettahólum og miklum kjarrgróðri. Sumarhúsalóðir hafa verið byggðar þétt upp við hana og jafnvel yfir hana að hluta.

Rústaþyrpingin er um 70x40m að stærð snýr norðvestur-suðaustur. Á svæðinu fundust tvær tóftir og tvö garðlög sem gætu verið leifar af innra og ytra túngarði. Tóft A er sambyggð garðlagi B sem líta mætti á sem innri túngarð. Garðlagið tengist báðum göflum tóftar A. Innan garðs B er einnig lítil einföld tóft, C. Utan við garð B, að vestan, eru tveir garðlagsbútar, D norðar en E sunnar. Ekki var hægt að rekja þá saman sökum mikils gróðurs en líklegast hafa þeir áður náð saman og verið hluti af einu og sama garðlaginu. Tóft A er 25x8m að stærð og snýr suðvestur-norðaustur. Í henni má telja um fjögur hólfr sem liggja í röð. Öll eru hólfin með op til suðausturs og má draga þá ályktun út frá stærð opanna að í þeim hafi verið timburgafl og að framhliðin hafi snúið til suðausturs.



Tóft SF-007:101A, horft til vesturs



Uppdráttur af rústaþyrpingu SF-007:101. Ekki var hægt að rekja ytra garðlagið nema að takmörkuðu leiti

Suðvestast er hólf (hólf I) sem er 5x3m að innanmáli og snýr það suðaustur norðvestur. Norðaustan við hólf I er hólf II sem snýr eins en er 6x5m að innanmáli. Hólf III og hólf IV snúa bæði suðvestur-norðaustur eins og tóftin. Hólf III er lítið eða um 4x2m að innanmáli en hólf IV er 5x4m að innanmáli. Á norðvesturhlíð tóftar (bak við áður nefnd hólfi) mótast fyrir óljósu hólfi fyrir miðri tóft. Hólfið er ógreinilegt og er ekki hægt að útiloka að um eiginlegt hólf sé að ræða en vera má að það hafi líka myndast vegna rofs í tóftinni á þessum stað og svo gróið upp. Hleðsluhæð veggja er 80-90cm og breidd um 120cm. Tóftin er öll á kafi í birki og víði og er erfitt að sjá né finna fyrir grjóthleðslum í henni. Garðlag B liggur út frá báðum göflum tóftar A og afmarkar svæði sem er 30x35m stórt. Garðurinn er um 90cm á hæð og á bilinu 80-120cm á breidd. Hann virðist alfarið úr torfi. Innan garðs B, um 10m austan við tóft A er einföld tóft, C. Tóft C er um 5x4m að stærð og snýr norðvestur-suðaustur. Op er á henni til suðausturs. Tóftin er á kafi í trjágróðri og því ekki hægt að dæma um byggingarefni hennar. Hleðsluhæð veggja er um 30cm og veggbreidd á bilinu 1 - 1,5m. 20m vestan við garð B er garðbútur D og annar sem líklega var hluti af sama garðlagi, merktur E, er um 16m suðvestan við garð B. Garðar D og E eru mest um



Tóft SF-007:101C, horft til norðvesturs



Garðlag SF007:101D, austurs

90cm en breidd og um 120cm á breidd. Þessir garðlagbútar virðist eingöngu hlaðnir úr torfi. Utan við garðlag D (vestan megin við það) er dæld samhliða því og má álykta að þar hafi torf verið skorið í garðlagið. Norðurendi garðlags D endar snögglega við veg sem snýr austur vestur og liggur meðfram sumarhúsalóð. Af legu garðlagsins að dæma, verður það að teljast sennilegt að hluti þess hafi farið undir veginn og sumarhúsalóðina líka.

Hættumat: stórhætta, vegna framkvæmda

Heimildir:Ö-Stafafell og Brekka, 10

SF-007:116 gata leið

64°26.715N 14°55.943V

Suðvestan við beitarhús 101 liggur einföld gata til suðvesturs og er líklegt að hún gæti hafa verið leið að rústunum frá Brekku og Smiðjunesi. Gatan er um 2,1km vest-norðvestan við Arasel 022 og tæpa 300m sunnan við vörðu 098.

Leiðin liggur um gras- og kjarrlendi milli hraunhóla.

Gatan er einföld um 20cm breið og tæplega 10cm djúp. Hún er lítið eitt gróin í botnin en sést vel þó líklega séu það aðeins kindur sem tifa um hana í seinni tíð. Stefnir hún frá beitarhúsum 101 niður að Jökulsá á Lóni.

Hættumat: hætta, vegna framkvæmda



Gata SF-007:116, horft til norðvesturs

5. Niðurstöður fornleifaúttektar innan deiliskipulagsreits

Innan deiliskipulagsreits í Stafafelli voru skráðar 16 fornleifar; sex tóftir, ein þúst, þrjú garðlög eða garðlagsbrot, fjórar leiðir, eitt fjárskýli eða hellir og ein varða. Hér verður fjallað nánar um þessar fornleifar

- Sex tóftir og ein þúst voru skráð á tveimur minjastöðum. Bæði rústasvæðin eiga það sameiginlegt að vera innan eða þétt við mörk frístundalóða og eru í mikilli hættu af þeim sökum.
- Fjórar leiðir voru skráðar á svæðinu. Leiðir eru stundum upphlaðnar eða varðaðar en algengast er þó að ekki sé um eiginleg mannvirki að ræða heldur aðeins götupaldra sem myndast af umferð. Þrátt fyrir þetta njóta leiðir friðunar eins og aðrar fornleifar en oft reynist erfitt að vernda þær á framkvæmdasvæðum þar sem þær eru ekki staðbundnar eins og t.d. tóftir eða vörður, heldur ná yfir stórt svæði. Því er stundum óhjákvæmilegt að skera eða rjúfa leiðir við framkvæmdir.
- Eilífshellir er fjárskýli og er skráður sem fornleif þó ekki hafi fundist eiginleg mannaverk á honum. Hellirinn er hvorki innan né alveg við sumarbústaðalóð og ætti því ekki að vera í mikilli hættu.
- Eina varðan sem var skráð á svæðinu er í hlíðum Hvannagilshnútu. Þar eru engar framkvæmdir áformaðar þótt svæðið sé innan deiliskipulagsreits. Varðan er ekki álitin í sérstakri hættu því ætti vera auðvelt að tryggja það að henni verði ekki raskað.

Þær fornleifar sem eru í hvað mestri hættu eru rústaþyrpingarnar tvær; Arasel SF-007:022 og beitarhús SF-007:101.

Í Araseli eru fjórar tóftir og ein þúst. Þar hefur um langan aldur verið beitarhús frá Stafafelli en út frá örnefninu má draga þá ályktun að þar hafi áður verið haft í seli. Mjög er búið er að þrengja að öllum þessum tóftum, bæði með girðingum og sumarhúsum. Í því samhengi má nefna sérstaklega tóft SF-007:022D og þúst SF-007:022E sem eru báðar innan marka frístundalóðar og hafa tré verið gróðursett í þær báðar. Ljóst er að báðar þessar rústir eru í stórhættu þar sem rætur trjáa eyðileggja fornleifar og líklega eru þær mannvistarleifar sem kunna að leynast undir sverði á þúst SF-007:022E þegar verulega skemmdar eða jafnvel alveg ónýtar. Tóftir SF-007:022A, 022B og 022C eru í betra ástandi enda allar utan frístundalóða þótt þær séu mjög nærri þeim. Allar tóftir í Araseli eru taldar í stórhættu bæði vegna skógræktar og framkvæmda þótt engar frekari framkvæmdir eru fyrirhugaðar við Arasel. Ástæðan er sú að þær frístundalóðir sem fyrir eru þrengja verulega að minjasvæðinu og það er mikið áhyggjuefni að gróðursett hafi verið í og fast við tóftir. Æskilegt væri að Fornleifavernd ríkisins tæki afstöðu til gróðursetningu á minjastaðnum og þá sér í lagi trjávaxtar í tóft SF-007:022D.

Beitarhús SF-007:101 er rústaþyrping sem samanstendur af tveimur tóftum og garðlögum og eru allar þessar minjar innan fyrirhugaðra frístundalóða númer 40b og 40c.⁵ Reyndar má ætla að minjasvæðið hafi áður verið stærra og hluti þess sé þegar horfinn undir framkvæmdir á frístundalóð númer 40a.⁶ Þar sjást engin ummerki lengur og er sennilegt að sá hluti hafi verið rutt út við framkvæmdir á sumarhúsi sem stendur á lóðinni. Rústirnar eru innan fyrirhugaðra frístundalóða og því taldar í stórhættu vegna framkvæmda. Þessar

5 Sjá Stafafjöll í Sveitarfélaginu Hornafirði. Breitt deiliskipulag - vesturhluti frístundasvæðis

6 Sjá Stafafjöll í Sveitarfélaginu Hornafirði. Breitt deiliskipulag - vesturhluti frístundasvæðis

beitarhúsatóftir eru nokkuð athyglisverðar sökum þess að þær eru fornlegar að sjá fyrir beitarhús. Hinn mikli kjarrgróður sem í þeim er bendir einnig til þess að langt er um liðið frá því að þær fóru úr notkun, enda voru þær allt að því óþekktar.

Leiðirnar fjórar sem voru skráðar innan deiliskipulagsreits eru af misjöfnum toga. Illagata SF-007:096 virðist hafa verið hluti af þjóðleið norður á Firði eða til Norðurlands. Á seinni árum hefur hins vegar verið lagður nýr vegur á sömu slóðum svo að ekkert sést til eldri götu, a.m.k. ekki innan þess reits sem tekinn var út að þessu sinni. Reyndar má segja að leiðin sé ennþá í notkun þar sem götustæðið er það sama og núverandi vegar. Skágata SF-007:099 var þvergata á Illugötu og var notuð þegar hægt var að ganga aura Jökulsárinnar í stað Illugötu. Hún virðist líka vera komin undir nýjan veg. Báðar þessar götur eru metnar í hættu þar sem þær eru innan framkvæmdasvæðis. Engin ummerki um heybandsveg SF-007:097 (sem samkvæmt örnefnaskrá Stafafells nefnist Breiðumýrarsnið) fundust. Vera má að gatan hafi verið lítið notuð og gróið fljótt upp eða að hún liggi ofar og nær Brekkubrúnum. Þar sem staðsetning hennar er nú týnd var ekki hægt að leggja mat á þá hættu sem henni er búin. Engar sagnir eru til um fjórðu götuna sem skráð var – þó er hún sú eina þeirra sem enn sést. Gatan liggur beint frá beitarhúsum SF-007:101 í áttina að Jökulsá á Lóni og hefur verið beitarhúsavegur. Líklegt er að þessi gata hafi verið gengin daglega af fjárhirði í eina tíð en nú er það sennilega eingöngu sauðfé sem heldur henni við. Hún er metin í hættu þar sem hún er innan áhrifasvæðis framkvæmda að hluta.

Það er Fornleifaverndar ríkisins að setja fram endanleg skilyrði um mótvægisáðgerðir þar sem fornleifar reynast í hættu vegna framkvæmda. Í sumum tilfellum ætti að vera hægt að komast hjá raski, í samvinnu við Fornleifavernd ríkisins. Þannig má oft tryggja það að framkvæmdir skemmi ekki fornleifar t.d. með því að færa lóðamörk, merkja minjastaði, afmarka þá og eða kynna. Þar sem ekki verður hjá raski komið þarf úrskurðar Fornleifaverndar ríkisins hvort og með hvaða skilmálum fornleifar megi víkja. Dæmi um stað þar sem mætti komast hjá raski eru þar sem tóftir beitarhúsa SF-007:101 lenda innan fyrirhugaðra frístundalóða númer 40b og 40c. Þar mætti t.d. færa lóðarmörk 40b og 40c þannig að rústaþyrpingin verði utan lóðamarka svo að engar framkvæmdir séu í eða við tóftirnar. Fornleifavernd ríkisins mun úrskurða um þennan minjastað sem og aðra sem í hættu eru vegna deiliskipulags.

Í lokin skal minnt á það sem segir í 13. grein þjóðminjalaga: Nú finnast fornleifar sem áður voru ókunnar og skal finnandi þá skýra Fornleifavernd ríkisins frá fundinum svo fljótt sem unnt er. Sama skylda hvílir á landeiganda og ábúanda er þeir fá vitneskju um fundinn. Ef fornleifar finnast við framkvæmd verks skal sá sem fyrir því stendur stöðva framkvæmd uns fengin er ákvörðun Fornleifaverndar ríkisins um hvort verki megi fram halda og með hvaða skilmálum.

Heimildir

GR I: Göngur og réttir I (1983). Bragi Sigurjónsson (ritstjóri). Skaftafells- og Rangárvallasýslur. Önnur prentun og endurbætt. Akureyri: Bókaútgáfan Skjaldborg.

Loftmynd af Stafafellsfjöllum / Heimaþjalli: Loftmyndir ehf.

Lög nr. 75/11. júní 2008: Þingskjal 1280, 135. löggjafarþing 372. mál: frístundabyggð (heildarlög). <http://www.althingi.is/altext/stjt/2008.075.html>; skoðað (08.10.2012).

Stafafellsfjöll í Sveitarfélaginu Hornafirði. Breytt deiliskipulag - vesturhluti frístundasvæðis (2011). Deiliskipulag hannað af Gísla Gíslasyni. Hella: Steinsholt sf.

Stafafellsfjöll í Sveitarfélaginu Hornafirði. Breytt deiliskipulag - austurhluti frístundasvæðis (2011). Deiliskipulag hannað af Gísla Gíslasyni. Hella: Steinsholt sf.

Ö-Stafafell og Brekka: Örnefnaskrá Stafafells og Brekku. Sigurður Jónsson 1885. Örnefnastofnun Stofnunar Árna Magnússonar

Viðauki I . Hnitaskrá

Samtala	Logitude	Latitude
SF-007:001	699370.29	441802.46
SF-007:022A	697470.72	443454.5
SF-007:022B	697485.71	443453.12
SF-007:022C	697501.09	443459.63
SF-007:022D	697577.03	443480.73
SF-007:022E	697588.86	443477.97
SF-007:096	698238.55	442449.79
SF-007:097	698092.8	442837.55
SF-007:099	698137.96	442630.26
SF-007:100	697698.92	443287.84
SF-007:101A	695766.8	444507.54
SF-007:101B	695786.72	444514.25
SF-007:101B 1	695774.1	444494.13
SF-007:101B10	695780.02	444516.22
SF-007:101B11	695769.56	444516.22
SF-007:101B2	695766.6	444495.51
SF-007:101B3	695760.49	444501.23
SF-007:101B4	695760.49	444508.33
SF-007:101B5	695778.24	444490.97
SF-007:101B6	695786.72	444495.12
SF-007:101B7	695794.41	444503.79
SF-007:101B8	695804.47	444514.05
SF-007:101B9	695793.03	444522.53
SF-007:101D1	695735.24	444530.62
SF-007:101D2	695739.78	444509.32
SF-007:101E1	695768.77	444481.9
SF-007:101E2	695759.7	444481.31
SF-007:101E3	695748.26	444490.18
SF-007:116a	695719.86	444454.09
SF-007:116b	695580.61	444415.83
SF-007:098	695478.25	444675.98

Viðauki II

Kortið hér til hægri sýnir staðsetningu fornleifa innan nýs og breytts deiliskipulags í svokölluðu Heimafjalli / Stafafellsfjöllum í landi Stafafells og Brekku. Kortið er samsett af deiliskipulagsuppdraetti sem er unninn og teiknaður af Steinsholti sf. og teiknaður á upprétta loftmynd frá Loftmyndum ehf. sem er í landshnitakerfinu ISN93.

Fornleifar innan deiliskipulagsreits í Heimafrjalli

